

19. ja 20. sajandi reisikirjeldused kui kooriliikumise ajaloo ning reisivate muusikute ja lauljate tüpoloogia diskursuse allikad

Friedhelm Brusniak

41. balti muusikateaduse konverentsil Tallinnas 2008. aastal pöörati erilist tähelepanu lauljate reiseid teema tähendusele kultuuriülekanne toimumisel ning eraldi nende osale muusikaseltsikultuuri levikus ja arengus alates 19. sajandi algusest. Sellele viitas ka Toomas Siitan baltisaksa ja eesti kultuuriruumide arengu kontekstis. Tema auks peetud ettekandepäeva puhul olgu seega uuesti viidatud tungivale vajadusele töötada põhjalikult ja interdistsiplinaarselt, ajaloolis-kriitiliselt ja süstemaatiliselt läbi dokumendid, mis annavad teavet lauljate, heliloojate, koorijuhtide, seltside kaudu organiseerunud koorilaulutoetajate ja edendajate võrgustike ning mõttevahetuse kohta, mis tekkisid tänu reisidele. Seega annavad need dokumendid infot mobiilsuse ja migratsiooniuurimuse, hargmaisuse ja kultuurikontaktide tähtsate aspektide kohta kooriliikumise vallas.

Vastavate allikate mitmekesisus ja heterogeensus nõuab aga näitlikku käsitlust, millele on pealegi oma jälje jätnud autori aastakümnete pikkused uurimused muusikute eluloo, sotsiaalajaloo ja muusikahariduse historiograafia kohta. Seetõttu võib siinset artiklit lugedes paiguti tekkida isikliku teadusaruande mulje.

Siinne käsitlus on mõeldud esmajoonel panusena aktuaalsesse uurimusse teemal „Asjaarmastajate koorilaul ja kultuuriline ülekanne“, kuid ka ärgitusena jätkama arutelu reisivate muusikute tüpoloogia üle, mille algatas Ulrich Konrad 2009. aastal. Ta eristas seitset tüüpi muusikureise: õppereis, reis enesetäienduse, kohataotlemise, (enese)reklaami eesmärgil, turnee, ärireis ja muusikaekspeditsioon, osutades seejuures õigustatult sellele, et alati pole võimalik neid tüüpe selgelt eristada. Seda kinnitavad ka järgnevad juhtumiuuringud asjaarmastajaliku koorilaulu vallas 18./19. sajandi vahetusest saadik.

Saksakeelse asjaarmastajate koorilaulu tulevaste juhtkujude õppereisid 1800. aasta paiku on koorisotsioloogia aspektist süstemaatiliselt läbi uurimata ala. Mõistmaks kooriliikumise arengut selle juurtest, algusajast ja kujunemisest lähtuvalt, on hädavajalik heita pilk juba 18. sajandi viimastesse kümnenditesse ja kultuurielu kõikidesse valdkondadesse, nagu näiteks kuidas Johann Adam Hiller (1728–1804) hakkas valgustaja Christian Felix Weiße (1726–1804) tekstide kaudu jäljendama laule, mida viimane oli Pariisis Itaalia teatri operettides tundma õppinud. Muusikuid ja lauljaid mõjutasid ka hargmaine kultuuriülekanne kaudsemalt ja õppereiside interdistsiplinaarsed tulemused, eelkõige olid aga tähtsad otsesed impulsid, mille nad ise oma reisidelt kaasa tõid ja mis andsid pärast kojupöördumist tõuke tegutseda. Üks näide on Konrad Kocher (1786–1872), kes vaimustus *a-cappella*-laulust Peterburis (1805–1811) ja Roomas (1819–1821) ning tegeles sellega hiljem Württembergi kuningriigis kiriku- ja koolimuusika ning edeneva meeskooriliikumise raames.

Vähem tuntud on põhjalik teave Karl Pfaffi (1795–1866) sulest Lõuna-Saksa „Laulupeo- ja rännupeoühenduse“ (Liederfest- und Wanderfest-Bünde) esimeste „laulupidude“ (*Liederfest*) ja „rännupidude“ (*Wanderfest*) kohta 19. sajandi esimesel poolel. Pfaff oli Švaabi Lauljate Liidu esimene president (das Schwäbische Sängerbund, asut. 1849) ja Saksa Lauljate Liidu asutajaliige (das Deutsche Sängerbund, 1862). Ka Frankfurdi meeskoorihelilooja Carl Gollmicki (1796–1866) autobiograafiast võib näha, kuidas ta reiseid ja külaskäikudega tugevdas süstemaatiliselt oma kontakte teiste heliloojate ja lauluseltsidega kodu- ja välismaal (antud juhul Šveitsis).

Meeskooriseltside puhul leidub juba varasest ajast erinevat laadi reisikirjeldusi, millest kõige rohkem infot pakuvad nn. lauljate passid (*Sängerpässe*) lauljate, koorijuhtide ja heliloojate omakäeliste sissekanetega, samuti „lauljate sõitude“ (*Sängerfahrt*) publikatsioonid.

Üks põhjalikumaid avaldatud reisikirju on Altona muusikaõpetaja Julius Melcherti päevik „Die Reise in Baiern im Jahre 1845“ („Reis Baierimaal aastal 1845“), kes on üksikasjalikult dokumenteerinud ja kommenteerinud Schleswig-Holsteini lauljate kuuenädalast reisi Saksa esimesele üldlaulupeole Würzburgi 1845 ja edasi Münchenisse. Seejuures leiab tema sõnul Augsburgis kinnitust, et Augsburgi *Liedertafel*'it, kes oli Würzburgis võistlulaulmise võitnud, peetakse õigusega „kõigi Saksamaa lauluseltside musternäidiseks“ (Melchert 1846: 63–64).

Alles 1843. aastal õnnestus August Schmidtil (1808–1891) asutada Viinis saksa eeskujul lauluselts, hoolimata Metternichi-ajastu ebasoodsast poliitilisest olukorrast Austrias. Viini Meeslauluseltsist (Wiener Männergesang-Verein) sai nii muusikalis-kunstilises kui ka sotsiaalses ja poliitilises mõttes Austria meeskooriseltside eeskuju. Et sisustada suvine paus, kus kontserte polnud võimalik anda, tuli Schmidt ideele toetada sotsiaalseid kontakte „lauljate sõitude“, s.t. väljasõitude abil Viini ümbrusse. Need alates 1844. aastast toimunud „lauljate sõidud“ kujunesid mitte üksnes „tõelisteks rahvapidudeks“, vaid neid kasutati varsti (alates 1847. aastast) ka avalike poliitiliste kõnede pidamiseks (Schmidt 1868: 11, 15, 37).

Schuberti austajat ja saksakeelse asjaarmastajate kooriliikumise kroonikut Otto Elbenit (1823–1899) mõjutasid ta oma sõnul samuti reisimuljed püsivalt ja ka tema edasises tegevuses Švaabi Lauljate Liidus ja Saksa Lauljate Liidus – eelkõige muljed Saksa-Flaami laulupeolt Kölnis 1846 (Deutsch-Vlaemisches Sängerkunstfest), kus kanti esmakordselt ette Felix Mendelssohn Bartholdy „Festgesang an die Künstler“ („Pidulaul kunstnikele“) autori juhatusel. Elbeni kirjatööd „Saksa meeslaul“ 1855 ja teise trükina 1887 peetakse kuni tänapäevani (2019) hoolimata osaliselt õigustatud kriitikast standardteoseks.

Saksamaalt Ameerikasse väljarännanute ja kodumaa vaheliste kontaktide üks muljetavaldavamaid tõendeid on Kölnis sündinud Henry Führeri reisikiri „Deutschlandfahrt des Arion von Brooklyn im Sommer 1908“ („Arion von Brooklyn sõit Saksamaale suvel 1908“) aastast 1910, mis nägi ilmavalgust tänu kohtumisele Saksa keisri venna, Preisi printsi Heinrichiga (1862–1926). Saksa-Ameerika lauljad pereliikmetega reisisid Bremerhavenist Berliini kaudu Münchenisse ja Kölni kaudu tagasi Bremerhavenisse.

Selliste reiside poliitilist aspekti on näha tänapäevani (2019). Laulva revolutsiooni võlu Balti riikides 1989 kuni 1991 vallandas Põhja-Euroopas reisibuumi, mis tõendab muljet avaldaval viisil, et poliitika, seltsitegevus ja kultuur kuuluvad endiselt tihedalt kokku. Reisikirjad peidavad endas tänaseni muusikalis-sotsiaalkultuurilist infopotentsiaali, mida on alles hakatud ära tundma ja uurima.

Tõlkinud Anu Schaper